

Arbetslöshetens språk –arbetets grammatik

Av

Maria Andersson

Maria.Andersson@etnologi.uu.se

Den här artikeln fokuserar på språkliga aspekter på arbetslöshet och baseras på ett pågående avhandlingsarbete i etnologi med den preliminära titeln "Arbetslöshet och arbetsfrihet – moral, makt och motstånd". Det huvudsakliga materialet är självbiografier insamlade av Nordiska museet samt massmediematerial. Utgångspunkten är att skildringar av arbetslösheten samtidigt innebär en produktion av arbetslösas verklighet, en produktion som sker både av de arbetslösa själva och på alla nivåer i samhället. Det är fråga om text i vid bemärkelse, text sedd som handling och erfarenhet, men inte all handling och erfarenhet. Textualiseringen av verkligheten har alltid en dimension av makt och det är vad som avgränsar den från all annan mänsklig erfarenhet. Dessa processer kan bäst förstås som diskursproduktion, vilket då betonar dels produktionen av makt, dels diskursens praktik som en del av textualiseringen. Att bara använda begreppet text kan bli vilseledande eftersom ordet i en vardaglig förståelse konnoterar en dimension skild från verkligheten. Att använda begrepp som "lived experience" skulle visserligen komma nära vad jag menar med diskurs men skulle ändå leda tankarna mer mot berättelse än mot betydelse. Framförallt skulle maktaspekten komma ur sikte.

Inskrivandets praktik

Förut var de arbetslösa tvungna att skriva ordet arbetslös på kassakorten som redovisning på varje arbetslös dag. Nedflyttningstecken var ej tillåtna. De arbetslösa i det självbiografiska materialet har på olika sätt reagerat mot detta. Någon har jämfört det med judeutrotningens märkning av de avvikande med hjälp av s k Davidsstjärnor. Det verkar som om inskrivandet av ordet snarare går inåt än uttrycks på ett papper, inskrivandet blir en förkroppsligad praktik, av någon jämställd med känslan av att vara värdelös:

jag fyller i kassakortet

jag fyller först i veckornas nummer

Normen om lönearbetet vore inte så stark om inte repressalier mot avvikarna genomfördes. Repressalierna ligger dock sist i en lång kedja som börjar med en välvilja legitimerad i själva normen. Välviljans budskap är att individen behöver ett arbete för sin egen personliga tillfredsställelser skull och för samhällets skull. Tonvikten har flyttats från arbete som samhällsplikt till arbete som personligt behov i samma mån som ansvaret för arbetslösheten glidit över från samhället till individen.¹ I detta ligger en produktiv makt, en internaliserad lust att göra rätt. Plikten finns dock kvar strax bakom den individuella motivationen; om inte viljan finns där infinner sig tvånget. Om inte individen inser sitt eget bästa ska han/hon lära sig att göra det. Ekonomiska sanktioner blir det tydligaste språket, ett språk som är grundlagt i samma moraliska mylla som de uppmuntrande tillropen ur handböcker för arbetslösa: "ge inte upp".

Kravet på arbetsvilja ligger kvar som en resonansbotten från tidigare historier. Att säga sig vara arbetssökande var ett sätt att undkomma lagen om lösdriveri vid tiden runt sekelskiftet (SOU 1926 (9):76 f). Att bevisa sin arbetsvilja är nu och då ett sätt att besvärja sig från misstanken om lättja. Det gäller att med ordens hjälp betyga sin arbetsvilja och därmed göra sig förtjänt av hjälp. Längst ned på kassakorten ska den arbetslösa ge sitt ord på att han/hon kunnat och velat ta ett arbete under de redovisade dagarna av arbetslöshet. Men det gäller också att kunna bevisa att man sökt arbete aktivt. En metod som tillämpats är att ställa krav på ett visst antal sökta arbeten i veckan eller månaden, oavsett vilka arbeten det är frågan om och oavsett de realistiska möjligheterna att faktiskt få de sökta jobben. Det primära är att visa sin arbetsvilja. En annan metod för att försäkra sig om den arbetslösas arbetsvilja är att träna dem i olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Träning av arbetsviljan anses, nu och i den moderna historiskrivningen, kunna ske genom just arbete, rättare sagt ett inpräntande av arbetets rutiner och funktion; av arbetets grammatik om man så vill. Saknas innehållet, meningen och lönen så kan den arbetslöse träna sin arbetsgrammatik genom simulering för att vara redo att hoppa in i arbetsmarknaden den dag och stund som så krävs. Konkret består arbetets grammatik av rutinisering och allvar samt en uppdelning av tid och rum baserad på dikotomin privat/offentligt.

¹ Även om den brittiske historikern John Burnett visat att skuldens förläggande växlat i historien (Burnett 1994).

Fritt flytande tecken

Ordet "arbetslös" präntas in i de arbetslösa som en fast betydelse men är samtidigt ett fritt flytande tecken. Det "svarta" tecknet används för att förstärka stigmatiserade kategorier och nivellera olika grader av katastrof (jfr Ristilammi 1994). Förortsproblematik sammanfattas i medierna ofta med etiketter som invandrartäthet, kriminalitet och arbetslöshet. Droget problem nämns ofta i samma andetag som prostitution, annan kriminalitet – och arbetslöshet (DN 1995-06-08, 1996-09-07, 1994-08-06). På detta sätt byggs sociala problem upp av språkliga etiketter och sambanden dem emellan bekräftas av en strid ström av rapporter inom och utanför vetenskapen. Etiketterandet hamnar alltid på de Andra och dessa andra skiljs ut som ett slags avskrädeshögar av det oönskade eller underordnade i moderniteten; det naturliga, kvinnliga och Primitiva Andra (Andersson 1996). I medierna reproduceras dikotomin mellan de förtjänta och de oförtjänta (Sjögren 1997, Howe 1990, Jordansson 1998). De förtjänta skildras som offer. Individuella livsöden får utgöra illustrationer till statistiska uppgifter. Den här pendlingen mellan närhet och distans objektifierar individerna och har av filosofen Jean Baudrillard kallats ett slags pornografi (Baudrillard 1986). Ett exempel bland de artiklar jag studerat är de återkommande artiklarna om Jan-Olof Svensson, långtidsarbetslös. Under loppet av flera år har reportern Sören Löfvenhaft intervjuat Svensson under hans väg från uppsägning genom skilsmässa, flytt från huset till lägenhet och till annan ort. Den vardagliga tonen som skildrar när Svensson knäpper på kaffebyggaren och tar sig en promenad varvas med statistiska uppgifter på hur många som går långtidsarbetslösa. Bildspråket är dystert och illustreras kanske bäst av Svenssons egna ord: "Jag slår sönder tiden, en dag i taget. Man lär sig det också." (DN 1993-08-04).

"Utanför grindarna" är en annan genre i skildrandet av de förtjänta, där de arbetslösa framställs som utestängda från arbetets fröjder (t ex DN 1998-02-06). I äldre, skönlitterär tappning blir likställandet mellan den arbetslösa utanför grindarna och det primitiva djuret tydlig:

Han kommer till fabriken, liksom av gammal vana, varje morgon i soluppgången och, ännu icke riktigt vaken, traskar han rakt på den stängda porten, törnar emot likt en blind, och slinter åt sidan, följer sedan den rappade muren runt och trevar, alltjämt liknande en blind, efter en öppning, en ingång istället för den som ett okänt och oförståeligt öde stängt för honom. /.../ Där står han sedan, med de tätt

sittande ögonen ansträngt öppna, den låga, hårda pannan lagd i ett otal veck uppåt hårfästet, munnen vidöppen, armarna slappt hängande ner mot låren och hela den krokiga, knotiga, slavmärkta kroppen ytterligare böjd, en bild av hopplös oförståelse och resignation, medan han glosar över muren som till ett förlorat paradiset (Värnlund e. Nordström 1949).

Om de förtjänta framställs som intelligensbefriade offer så är bilden av de oförtjänta tvärtom präglad av deras onda slughet. En artikelserie i Aftonbladet, kallad "Bidragsproffsen", börjar med en undersökning av reglerna för bisyssla (AB 1996-09-02). Efter ett par dagar med artiklar om detta övergår reportagen till indignerade skildringar av hur ungdomar utnyttjar detta regelverk inom a-kassans rāmärken. Snabbt handlar artiklarna mer om ungdomars arbetsmoral i största allmänhet och inställning till bidrag i synnerhet. Den stora nyheten blir att ungdomar inte skäms för att de är arbetslösa, med rubriker som "Vi skiter i era jobb. Stor undersökning avslöjar ungdomarnas nya moral" och "A-kassa, extrakneg och svartjobb är ju så mycket bättre". Läsarna får också inblick i Klubb A-kassa, där bara arbetslösa får vara med. Suddiga bilder från krogmiljö förstärker intrycket av kriminalreportage (AB 1996-09-04). Mot slutet av artikelserien publiceras en artikel om Peter, 29 år: "Jag lever lyxliv – tack vare a-kassan" (AB 1996-09-06). Den historiska dikotomin mellan de förtjänta och de oförtjänta reproduceras som "två verkligheter i arbetslöshetens Sverige", där de oförtjänta kallas för a-laget; de som utnyttjar systemet maximalt, och de förtjänta b-laget; offren för systemet (AB 1996-09-05). En expert tillfrågas, en som "vet" hur människor mår när de blir arbetslösa. Anledningen till bristen på skam hos de undersökta ungdomarna är att ungdomar i största allmänhet tänker kortsiktigt; ett halvår på bidrag behöver inte bli så smärtsamt, anser han (AB 1996-09-04).

Diskurs och förändring

Kategorin eller ordet arbetslöshet är i sig självt så genomsyrat av färdiga berättelser, i sig så genomdiskursivt konstituerad att erfarenheter som går utöver det diskursiva överhuvudtaget får svårt att göra sig hörda. Frågan blir då förstås vad som är icke-diskursiva erfarenheter när det gäller detta. I min mening är det erfarenheter som inte har sin grund i de institutionella maktrelationer jag nämnde ovan, men som ändå har ägt rum inom ramen för livet utan lönearbete. Det blir svårt att överhuvudtaget beskriva dessa erfarenheter i termer av arbetslöshet. I det självbiografiska materialet

läggs också mycket möda på att omformulera sin identitet genom att pröva andra ord, som arbetsfri, anställningslös, inkomstlös (Bäckström 1995). Frågan är om kategorin arbetslös är språkligt "ointaglig" och därmed omöjlig att förändra. Men genom att ta fasta på det ambivalenta i diskursers sätt att fungera kan man kanske hitta en öppning. Genom att peka på diskursens motsägelsefulla drag kan det bli möjligt att dekonstruera språket och därmed makten (Thörn 1996). I de arbetslösas egen reflexivitet finns en potential för förändring – en medvetenhet om mytbildningen som samtidigt undergräver den. Den ambivalens de uppvisar mellan arbetslöshet som frihet och förtryck, deras ironi och motstånd mot de diskursiva beskrivningarna av arbetslösheten visar om inte annat att det finns flera röster som talar arbetslöshetens språk.

Källor och litteratur

Källor

KU 14 798, Nordiska museets arkiv.

Aftonbladet (AB) 1996-09-02—06

Dagens Nyheter (DN) 1993-08-04, 1994-08-06, 1995-06-08, 1996-09-07

Litteratur

Andersson, Maria 1996: Osynlige mannen. Om kön, makt och modernitet. *Nordnytt* nr 63.

Baudrillard, Jean 1986: Massorna: det socialas implosion i medierna. I: Löfgren, M. & A. Molander, A. (red.): *Postmoderna tider?* Stockholm:Norstedts.

Burnett, John 1994: *Idle Hands :The experience of unemployment, 1790- 1990*. London/ N.Y:Routledge.

Bäckström, Carina 1995: Mitt liv som arbetslös. I: Berg, Jan O. (red.):Förnyare, Frustrerade, och Fria agenter. Rapport från ett forskningsprojekt om arbetslösheten och Den dolda världen. Stockholm:City University Press.

Engbersen et al 1993: *Cultures of unemployment. A Comparative Look at Long-Term Unemployment and Urban Poverty*. Boulder, San Francisco & Oxford:Westview Press.

Hirdman, Yvonne 1988: Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3.

Howe; L. 1990: *Being unemployed in Northern Ireland*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jordansson, Birgitta 1998: *Den goda människan från Göteborg: genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*. Lund studies in social welfare 19. Lund: Arkiv förlag.

Nordström, Hilding G. 1949: *Att vara arbetslös. Den arbetslöse och hans värld i skönlitterär belysning med några randanteckningar*. Stockholm:Tidens förlag.

Ristilampi, Per- Markku 1994: *Rosengård och den svarta poesin. En studie av modern annorlundahet*. Stockholm/ Stehag: Symposion.

Sjögren, Mikael 1997: *Fattigvård och folkuppfostran. Liberal fattigvårdspolitik 1903-1918*. Stockholm: Carlssons förlag.

SOU:1926 (9): *Betänkande med förslag till lag om behandling av vissa arbetsovilliga och samhällsvådliga*.

Thörn, Håkan 1996: *Från medvetande till diskurs. Ideologi, utopi och identitet efter den språkliga vändningen. Häftet för kritiska studier nr 3*.